

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования Республики Тыва
МУ Управление образования Тес-Хемского кожууна
МБОУ Кызыл-Чыраанская СОШ

РАССМОТРЕНА:

На педагогическом совете

Протокол № 41

от «25» августа 2025 г.

СОГЛАСОВАНА:

Зам. дир. по УВР

Донгак

/Донгак Е.М./

«02» сентября 2025 г.

УТВЕРЖДЕНА:

директором школы:

Эрендей А.В.

Приказ № 4

«02» сентября 2025 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родной /тувинский/ язык»

для обучающихся 9 класса

Ак-Эрик, 2025 г.

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

Тыва дыл

9 класс

9 дугаар класска тыва дылга ажылчын программазын РФ-тиң Өөредилге болгаш эртем яамызының 2010 чылда үндүргени «Примерные программы по учебным предметам. Стандарты второго поколения. Русский (родной) язык. 5-9 кл.» болгаш А.К.Ойдан-оол, Ш.Ч.Сат, Н.Д.Сувандининиң 5-9 класстарга тыва дылдың болгаш 5-11 класстарга харылзаалыг чугаа сайзырадылгазының (2008 ч.) программаларына даянып, ийги салгалдың ӨФКС негелделеринге дүүштүр немелделерни болгаш эдилгелерни К.Б.Доржу, Ч.А. Сарыглар ажылдап кылганы «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазынга чижек программаларына» (2017) «Кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарына «Төрээн (тыва) дыл» эртемниң чижек өөредилге программазында» (Тургузукчулары: ф.э.к. К.Б. Доржу, Ч.А. Сарыглар. 2021.) чамдык темаларның туруштары Федералдыг ажылчын программада (2023ч.) өскерли бергени-биле календарь-тематиктиг план тургузарына бергедээшкиннер туруп болур. Ынчангаш 2023-2024 өөредилге чылында федералдыг ажылчын программаже чоорту шилчииринге методиктиг дуза чедирер сорулга-биле чижек календарь-тематиктиг планнаашкын үшкү салгалдың ӨФКС негелделеринге дүүштүр немелделерни болгаш эдилгелерни Сарыглар Ч. А. ажылдап кылган чижек программазына даянып тургускан

Кол ниити өөредилгениң төрээн дылга чижек программазын Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартының негелделеринге дүүштүр тургускан (РФ-тиң Өөредилге яамызының дужаалы, ноябрь 16, 2022, №993; №1014, 23 ноябрь 2022). Ол ышкаш Үшкү салгалдың федералдыг күрүне стандартында көрдүнген Ниити өөредилгениң уткашынарының үндезин өзээнге болгаш Кол ниити өөредилгениң түңнелдериниң негелделеринге даянган *“Федеральная рабочая программа по предмету “Родной (тувинский) язык” для уровня среднего общего образования (СОО)”* (2022) деп программаны үндезин кылдыр алган болгаш Россияның Өөредилге болгаш эртем яамызының 2022 чылдың декабрь 8-те үндүргени 732 дугаарлыг дужаалына көрдүнген өскерилгелерни өөренип көргөн. Ук материалдарда эге ниити өөредилгениң чижек программазын уламчылаар болгаш кол ниити өөредилгени улам сайзырадырының бүгү талалыг кылдыныгларын боттандыраар программазының кол идеяларын болгаш дүрүмнерин, тыва дылдың онзагай демдектерин барымдаалавышаан, тургускан.

Тыва дыл – Азия диптиң төвүнде чурттап чоруур түрк дылдыг чоннарның төлээзи болур тыва чоннуң төрээн дылы. Тыва дыл ук чоннуң аразында кол харылзаажылга дылы болуп, ниитилелдин аңгы-аңгы адырларында, эң ылаңгыя культура болгаш эртем төпттеринде

ажыглаттынып болгаш амыдыралдың янзы-бүрү негелделерин хандырып чоруурундан аңгыда, дараазында хүлээлгелерни база күүседип турар:

- тываларның салгалдарының аразында харылзажылганың база бир аргазы бооп;
- тываларның өгбелериниң чүс-чүс чылдарда аас чугаа дамчыштыр салгап ап келгени тыва улустуң байлак аас чогаалының хөй янзы жанрларының шыгжаттынып, кадагалаттынганы дыл болуп;
- амгы үеде нептереп турар массалыг чепсектерниң, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлери (жанрлары) байлаа-биле ажыглаттынып;
- сөс болгаш чечен чогаалдың чогааттынып, нептереп турарының бадыткалы болуп;
- өске эртемнерни шиңгээдип алырынга өзек болбушаан, уругларның бүгү талазы-биле сайзыралынга идиг болуп;
- эртемде чаа ажыдышкыннарның дылы болбушаан;
- амыдыралдың аңгы-аңгы адырларындан бүгү информация, медээлерни дамчыдар болгаш чыырының кол аргазы болуп, тыва чонга бараан болуп чоруур.

Ортумак (долу) школага 9 дугаар класска тыва дылга дараазында **кол сорулгаларны** боттандырамынче угланган:

- өөреникчилерниң национал бот-медерелин национал культуразынга, төрөөн дылының байдалынга, хамааты ээ-харыысалгазынга даянып хевирлээри;
- өөреникчилерниң салым-чаяанынга, сонуургалдарынга база негелделеринге дүүштүр, республиканың экономика болгаш социал дээш өске-даа адырларының специалистерни хереглеп турар амгы база келир үеде медээлерин барымдаалап, профильдер аайы-биле өөредери;
- республиканың онзагайларын болгаш күш-ажылдың саарылгазының негелделерин билип, өөреникчилерге профессионалдыг эртем чедип алыры-биле дең байдалдарны тургузары.

Ортумак (долу) ниити өөредилге черин доозуп турда, түңнел күрүне аттестациязын дужаары (регионалдыг түңнел хыналданы кылдырары) албан. Тыва дыл эртеми тыва литература эртеми-биле сырый харылзаалыг, ынчангаш түңнел аттестацияны чогаадыг хевиринге бижидери көрдүнүп турар. Ол чогаадыгның түңнелдери тыва дылга болгаш тыва литературага хамааржыр кылдыр хынаарының негелделерин тургузарын сүмелеп турар.

Ниити өөредилгениң национал-девискээр кезээн шиңгээдип алганының түңнелинде өөреникчи ниити өөредилге билиглерин, арга-мергежилин болгаш өөренир ажил-чорудулгазының аргаларын бедидип болгаш калбартыр аргалыг болур. Ниити билиглерни, арга-мергежилдерни, ажил-чорудулганың аргаларын, культураның чугула кезээ дег,

шингээдип алыры өөреникчилерниң сайзыраар болгаш амыдырал-чуртталгага чаңчыгарының чогумчалыг байдалы болур.

9 класска:

- Дылдың хевирлериниң дугайында билиглерни (литературлуг дыл, кара чугаа) сөзүглел тургузарынга ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны, янзы-бүрү монолог болгаш диалог сөзүглелдерни болгаш кайы-бир жанрга (ушта бижилгелер, допчулай бижири, илеткелдер, дыңнадыглар, үнелелдер, рефераттар, чогаадыглар) сөзүглелдерни тургузуп билири;
- стиль болгаш жанр аайы-биле аас болгаш бижимел сөзүглелдерни тургузары;
- шилип алган профилиниң аайы-биле сөзүглел тургузарда, дылдың уран аргаларын медреселдиг ажыглаары;
- сөзүглел-биле ажылдаарда, номчулганың (дилеп-тывар, көөр, таныжар, шинчилээр дээш о.ө) болгаш дыңнаарының (сөзүглелди долузу-биле билип алып, кол утказын билип алып, херек медээ тып алып) янзы-бүрү хевирлерин ажыглаары;
- сөзүглелде көскү болгаш чажыт, чугула болгаш чугула эвес медээлерни, тема болгаш кол бодалын барымдаалап сайгарары;
- информация алып чүүлдерден (массалыг информация чепсектеринден, Интернеттен, аудио-, видеоматериалдардан...) бодунга херек материалдарны уштуп ап, ооң бижимел сөзүглелин тургузуп билири;
- бижимел сөзүглелди медээ дамчыдар өске хевирлерге (Интернетче, аудио-, видеоматериалдарге...) шилчидип билири;
- хөйүнүң мурнунга чугаалаар чүүлүнүң темазын шилип, сорулгазын тодарадып, шын дамчыдып, чугаа культуразын сагып билири;
- чугаа үезинде тыва литературлуг дылдың орфоэпия талазы-биле болгаш лексиктиг, грамматиктиг, стилистиктиг, орфографтыг, пунктуастыг нормаларын сагыыры;
- бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазын дылдың нормаларынга дүгжүп турарының талазы-биле үнелээри;
- аас болгаш бижимел чугааның дылдың нормаларынга дүгжүп турарын үнелээри-биле дыл словарьларын болгаш тайылбыр номнарны ажыглаары;
- бердинген сөзүглелде дылдың кезектерин танып, оларның аразында харылзаазын эскерип, деңнелин тодарадып билири;
- янзы-бүрү темаларга аңгы-аңгы авторларның чугаазын (ооң иштинде тыва дылдың байлааның болгаш чаражының, онзагайының дугайында) тайылбырлап билири;

- тыва дылдың болгаш тыва дыл эртеминиң сайзыралының болгаш төөгүзүнүн дугайында билири;

- чугаа үезинде өске кижиниң бодалынга хамаарыштыр бодунуң чөпшээрэжи азы чөпшээрешпейн турарын илередип билири;

- дылдың стилистиктиг курлавырларын үнелеп билири; сөзүглел тургузарда, ооң стилиниң демдектерин чидирбези;

- бердинген сөзүглелге үнелелдерни берип билири.

9 дугаар класска кол өөренир, билип алыр чүүлдери:

8 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкыни

Дыл дугайында ниити билиглер.

1. Дыл – кижилерниң харылзажырының чугула чепсээ, ооң ниитилел хүлээлгелери. Дылдарның өг-бүлезиниң дугайында билиг. Бурунгу түрк дылдарның өг-бүлези. Тыва дыл – түрк дылдарның бирээзи, ооң өске түрк дылдар-биле төрөл демдектер

Түрк дылдарның бурунгу хевирлериниң бирээзи – бурунгу түрк орхон-енисей бижиктериниң дылы. Руниктиг бижиктиг тураскаалдарның шыгжаттынганы. Бижимел тураскаалдарның хевирлери болгаш жанрлары.

Амгы тыва дылдың ажыглаттынып турар хевирлериниң дугайында билиг. Литературлуг дыл, ооң нормалары.

Дылдың ажыглаттынарының бир хевири – диалект. Тыва дылдың диалектилери, оларның бөлүктээшкени.

Массалыг медээ чепсектериниң дылы. Оларның тыва чугаа культуразын сагып турары болгаш хажыдышышкыннары.

2. Түрк дылдар болгаш тыва дыл дугайында билиглерин бадыткап, түңнөп, дамчыдып, амыдыралга ажыглаары. Бижиктиг тураскаалдарның шыгжаттынганын тайылбырлаары. Амгы тыва дылдың ажыглаттынып турар хевирлерин билири. Литературлуг дылдың нормаларын сагыыры. Радио-, теледамчыдылгаларның, солун-сеткүүлдүң, хөй-ниити черлеринде чарлалдарны хайгаараары, ында дыл частырыгларын тывары болгаш оларны болдурбас дээш чүнү кылырын медереп билири.

Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар

Чугаа сайзырадылгазы: Бичии чаштың эртемче чүткүлүн оттуруп, өөредип-кижизиткен башкызынга азы дыл дугайында билиглерни берген эртемденнерге тураскааткан «Баштайгы башкым дугайында сактышышкыннар» деп темага публицистика стилинге чогаадыг-тоожуушкун бжири.

Синтаксис болгаш пунктуация

Чагырышпаан нарын домак

Чагырышкан нарын домак

Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы

Стилистика болгаш чугаа культуразы

Синонимика – стилистиканың кол өзээ.

5-9 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринге түңнел катаптаашкын

Календарь-темалыг планнашкын

Тыва дыл 9 класс

68 ш

Катаптаашкын – 4 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 5 шак.

Курлавыр – 1 шак.

Теория болгаш практика – 58 шак.

Программа аайы-биле темалар	Бажыңга онаалга	Шактар саны	Эрттирер хүнү, айы	
			План	факт
8 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын 1. Сөс катгыжыышкыны 2. Домак кежигүннери 3. Ийи болгаш чаңгыс составтыг домактар	1.Холбаа бүрүзүңгө чижектер 2.Мергежилге 2 3.Мергежилге 3	3	03, 08, 09. 09.	
1.Тыва дылдың чоннуң культуразы болгаш төөгүзү-биле харылзаалы 2.Дылдың ниитилел амыдыралыңга ужур-утказы болгаш хүлээлгелери 3. Бижиктиң бащтайгы хевирлери 4.Орхон-енисей бижиктери	1.Мергежилге9 2.Мергежилге 12 3.Дүрүмнер өөренир 4.Мергежилге23	4	15,16, 22, 23. 09.	
1Төвүт болаш эрги моол бижиктер, оларныың тыва дыл-биле холбаазы. 2. Тыва дылдың баштайгы шинчээчилери 3. Тыва дылдың шинчилекчилери 4. Тыва дылдың пажыглалының аайы-биле хевирлери. Лимтературлуг дыл. 5.Литературлуг эвес дыл. 6. Тыва дыл социал четкилерде	1.Дүрүмнер өөренир 2.Реферат “Тыва дылдың аштайгы шинчээчилери” 3.Дыңнадыг “ “Тыва дылдың шинчлекчилери” 4.Мергежилге 56 5.Мергежилге 63 6. Мергежилге 65	6	29, 30. 09. 06, 07, 13,14.10.	

<p>1.Дыл дугайында катаптаашкын. 2. ЧСК Угаап-боданыышкынныг чогаадыг «Башкы- буюнныг мергежил»</p>	<p>1.Чогаадыг бижииринге белеткенир 2 1-ги улдуңда өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар.</p>	<p>2</p>	<p>20,21. 10</p>	
<p>Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргаларар. 1.Өске кижиниң чугвазын дамчыдар аргалар. 2. Дорт чугаа болгаш авторнут сөстери 3. Дорт чугаалыг домактарга бижик демдектери 4.Доора чугаа. Доора чкгаалыг домактарга бижик демдектери 5. Цитата, аңаа бижик демдектери 6.. Дорт чугаалыг домактар болгаш цитаталарның сөзүглелдер тургузарынга ужур-дузазы. 7. Катаптаашкын 8. Катаптаашкын 9. Хыналда ажыл</p>	<p>1.Мергежилге 75 2.Домактар чогаадыр. 3.Мергежилге80 4. Мергежилге 84 5.Мергежилге 87. 6.Мергежилге 90 7.Мергежилге94 8. Хыналда ажылга белеткенир. 9 Катаптаар.</p>	<p>9</p>	<p>03, 10, 11, 17, 18, 24, 25,11 01, 02. 12.</p>	
<p>1.Синтаксис болгаш пунктуация Нарын домак дугайында билиг. 2. Нарын домактың бөдүүн домактан ылгалы 3.Нарын домактарның бөлүктери 4.Нарын домактыг кезектери ниң аразында холбажыр аргалары 5.Чагырышпаан нарын домак 6.ЧПНД кезектериниң холбажыр аргалары 7.Үн аяны болгаш каттыштырар эвилелдери дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар. 8. Хыналда ажыл 9.</p>	<p>1.Дүрүмнер өөренир 2.Мергежилге 98 3. Мергежилге 101 4.Дүрүмнер өөренир 5..Хыналда ажыл кылырынга белеткенир 6.Мергежилге 109 7. Мергежилге 114 8.2-ги улдуңда өөрөнгөн чүүлүн катаптаар.</p>	<p>8</p>	<p>08, 09, 15,16,22, 23,29. 30.12</p>	
<p>1. Удурланыштырар эвилелдер-биле холбашкан ЧПНД. 2. Аңгылаштырар эвиделдер дузазы-биле холбашкан ЧПНД,</p>	<p>1. Мергежитлге 119 2. Мергежилге 124</p>	<p>2</p>	<p>12,13.01.</p>	

<ol style="list-style-type: none"> 1. ЧПНД синтаксистиг сайгарылгазы 2. ЧПНД катаптаашкын 3. ЧНД дугайында билиг 4. ЧНД тайылбыр домактың туружу 5. ЧНД нарын домакта кол болгаш тайылбыр домактарның холбажыр аргалары 6. Үениң тайылбыр домаа 7. Үениң тайылбыр домааның кол домакка каттыжар аргалары 8. Немелдениң тайылбыр домаа 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мергежилге 125 2. Дүрүинер өөренир 3. Мергежилге 134 4. Дүрүм өөренир 5. Мергежилге 142. 6. Чечен чогаал номнарындан чижектер. 7. Мергежилге 150 8. Мергежилге 155 	8	19,20, 26,27. 01. 02, 03, 09, 10.02.	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Немелдениң тайылбыр домаанга бижик демдектери 2. Тодарадылганың тайылбыр домаа. 3. Даар байдалдың тайылбыр домаа 4. Чөрүлдээниң тайылбыр домаа 5. Сорулганың тайылбыр домаа 6. Чылдагаанның тайылбыр домаа 7. Деңнелгениң тайылбыр домаа 8. Хыналда ажыл. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дүрүмнер өөренир 2. Мергежилге 164 3. Дүрүмнер өөренир 4. Мергежилге 174 5. Дүрүм өөренир 6. Мергежилге 183 7. Мергежилге 191 8. Катаптаар 	8	16, 17, 23,24. 02. 02,03, 09, 10, 03.	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Туруштуң тайылбыр домаа 2. Кылдыныг аргазының тайылбыр домаа 3. ЧНД синтаксистиг сайгарылгазы 4. Түннел кичээл 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чечен чогаал номнарындан чижектер 2. Мергежилге 200 3. Хыналда айтырылгарга харыылаар. 4. 3-кү улдуңда өөрөнгөн чүүлүн катаптаар 	4	16,17, 23,24.03.	

<p>1.ЧНД-ка кааптаашкын. 2.Хөй кезектерлиг ЧПНД болгаш ЧНД, 3.Нарын синтаксистиг конструкциялар 4.Нарын домактарга бижик демдектери 5. Катаптаашкын</p>	<p>1.Мергежилге205 2. Дүрүмнөр өөренир 3Мергежилге219 4.Мергежилге224 5.Дүрүмнөр өөренир</p>	5	06, 07, 13, 14, 20. 04.	
<p>Сөзүглел дугайында билиг. Абзац дугайында билиг.</p>	<p>1.Дүрүм өөренир. 2.Мергежилге 247</p>	2	21, 27.04.	
<p>Стилистика дугайында билиг. Стиль талазы-биле нейтральдыг сөстөр, хевирлер, домактар.</p>	<p>1. Мергежилге 162. 2. Мергежилге 172</p>	2	04, 05, 05.	
<p>1. Синонимика – стилистиканың кол өзээ 2.Чугаа чорудюулгазы болгаш чугаа культуразы</p>	<p>1.Мергежилге309 2. Дүрүмнөр өөренир</p>	2	11,12, 05.	
<p>Катаптаашкын</p>	<p>Мергежилге355 Катаптаар Хыналда ажыл кылырынга белеткенир. .</p>	3	18,19, 25, 05	
<p><i>Хыналда ажыл</i></p>	<p>Катаптаар</p>	1	26 .0.5	

